

BAKSTEEN

**SPANJE
TUSSEN
TRADITIE
EN
MODERNITEIT**

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

**REDACTIE EN
MEDEWERKERS**

Elize Aalbers
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**PRODUKTIE-
COÖRDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Den Haag

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg.

ISSN 0925-5923

Baksteen is een kwartaaluitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlleerd distributie toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstellingen, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 1992 KNB.

Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS**3****BEELDEN VAN ZWAARTE EN SOLIDITEIT****4**

Tradities en bouwwijzen uit het verleden zijn in Spanje nog niet afgezworen. Architecten experimenteren met realisme en abstractie, zwaarte en lichtheid

Tekst: *D. Enrique Sobejano*
Fotografie: *Eddy Posthuma de Boer, Jannes Linders*

EEN ARCHITECTUUR VAN VERZOENING**8**

Rafael Moneo verrast keer op keer met hoogst oorspronkelijke projecten. Zijn architectuur is zich ervan bewust dat er recht moet worden gedaan aan de locatie

Tekst: *Victor Freijser*
Fotografie: *Eddy Posthuma de Boer, Victor Freijser, Jannes Linders, Estudio de Rafael Moneo*

DE BINDING MET HET VERLEDEN**12**

Voor het wijngoed Raventós i Blanc nabij Barcelona ontwierpen de architecten Jaume Bach en Gabriel Mora een overrompelend complex dat als een eeuwigheidssymbool in het landschap ligt

Tekst: *Bart de Vries*
Fotografie: *Jannes Linders*

SPANJE TUSSEN PRAGMATISME, VERNIEUWING EN KWALITEIT**17**

Het zichtbaar verlangen naar expressiviteit en oorspronkelijkheid heeft in Spanje soms prachtige wooncomplexen opgeleverd. Terwijl veel grote steden in West-Europa worstelen met verval ontplooiën Spaanse steden een grote vitaliteit en daadkracht

Tekst: *Victor Freijser*
Fotografie: *Victor Freijser, Jannes Linders*

NEDERLAND - SPANJE: 5-5**22**

De situatie in het huidige Europa maakt een groeiende dialoog tussen de verschillende sectoren van de economie en de artistieke wereld nodig. Joan Busquets, bekend van zijn pleinontwerpen in Spaanse steden en nu betrokken bij een plan in Den Haag, schrijft in zijn column over beide landen

Illustratie: *Louis Radstaak*

Omslag: *Jannes Linders*

GLORIEUS TOT DE STENEN TOE

Ter gelegenheid van dit nummer van 'Baksteen' over ontwikkelingen in baksteenarchitectuur in Spanje volgt hier een beknopte opsomming van enkele belangwekkende publikaties over Spaanse architectuur.

Het wellicht meest omvangrijke overzicht van hedendaagse architectuur wordt gegeven in *'Arquitectura Española Contemporánea 1975-1990'* (uitgever: El Croquis Editorial, Madrid, 1989). Ruim 800 pagina's (twee delen) met essays van diverse (Spaanse) auteurs over recente en actuele ontwikkelingen en een chronologisch overzicht van de belangrijkste werken uit deze periode. Een beknopte toelichting begeleidt de vaak zeer fraaie fotografie (kleur en z/w). Nog een overzicht van moderne Spaanse architectuur is te vinden in *'Contemporary Spanish Architecture, an Eclectic Panorama'* van Kenneth Frampton (ed.) met bijdragen van onder andere Ignacio Solà-Morales (uitgever: Rizzoli, 1986). Dit boek telt 140 pagina's en bevat alleen zwart-wit fotografie. De tekst gaat in op het 'moderne avontuur' waarin de Spaanse architectuur zich in de post-Franco-periode heeft gestort en biedt daarbij een overzicht van de meest invloedrijke naoorlogse gebouwen en architecten.

Projecten

In *'Spanish Contemporary Architecture, The Eighties'* (uitgever: Editorial Gustavo Gili, 1990) worden in zo'n 190 pagina's van de meest belangwekkende projecten 28 over geheel Spanje uitvoerig belicht aan de hand van foto's (kleur en z/w) en een beknopte toelichting. Xavier Guéll redigeerde het boek, dat een inleiding bevat van Joseph Rykwert. Ook bevat dit boek een biografisch overzicht van de belangrijkste Spaanse architecten(bureaus).

Gabriel Ruiz Cabrero beschouwt in zijn boek *'Spagna Architettura 1965-1988'* (uitgever: Electa, 1989) de actuele ontwikkelingen vooral vanuit de invalshoek van het internationaal modernisme en schenkt daarbij ook aandacht aan minder bekende gebouwen. Uitgebreide aandacht, met veel historisch fotomateriaal en tekeningen en een uitvoerig beschreven architectuurgeschiedenis, voor de twee Spaanse varianten van het Modernisme (Gaudi en aanhangers van de Internationale Stijl) is te vinden in *'Modern Architecture in Barcelona, 1854-1939'* van David Mackay (uitgever Rizzoli, 1989).

Politiek

De politieke achtergronden en ontwerpfilosofieën die hebben geleid tot vernieuwing en revitalisering van Barcelona worden toegelicht in *'Barcelona, City and Architecture, 1980-1992'* door Oriol Bohigas, Peter Buchanon e.a. (uitgever Rizzoli, 1992). Het boek is ingedeeld in hoofdstukken over de openbare ruimte en nieuw aangelegde parken, de Olympische woonwijk, sportfaciliteiten, culturele projecten en telecommunicatie-projecten. Er zijn veel ontwerp tekeningen en maquettes in opgenomen. In *'La ville Olympica Barcelona '92'* van Martorell/Bohigas/Mackay/Puigdomenech wordt

hierop nog wat dieper ingegaan.

Barcelona speelt ook de hoofdrol in *'Barcelona: Evolución de una capital compacta'* van het voormalig Hoofd Stedebouw Joan Busquets (uitgever: Fundación Mapfre, 1992).

Madrid

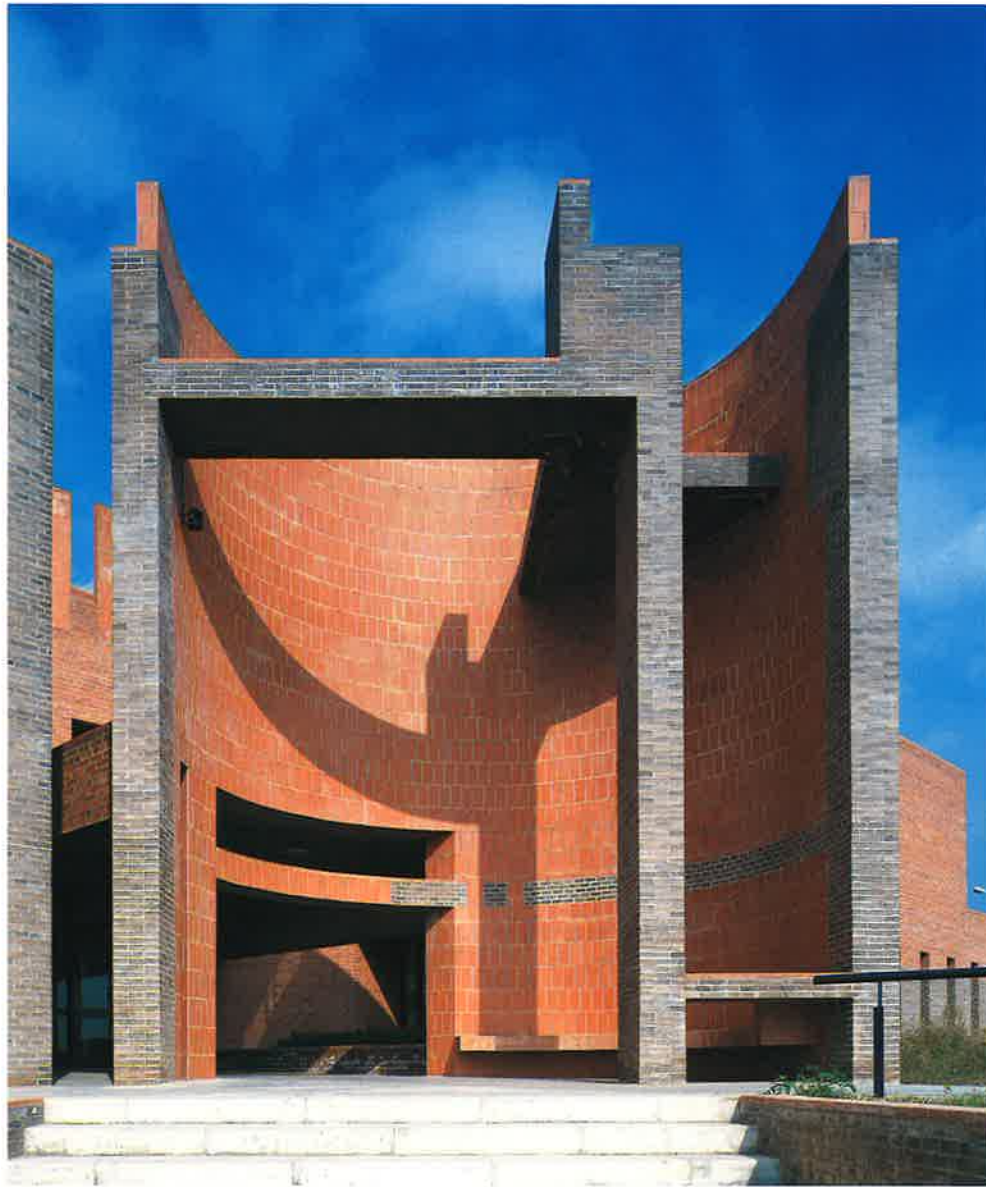
In maar liefst 4 delen wordt in *'Guia Nueva Arquitectura, Madrid '92'* door Ramon de la Vega (uitgever: Departement van Cultuur) een zeer grondig beeld gegeven van wat in Madrid sinds de tweede helft van de jaren tachtig is gerealiseerd op het gebied van prestigieuze (woningbouw)projecten. Alle afbeeldingen zijn in kleur en elk deel telt zo'n 140 pagina's.

Valencia komt aan bod in *'Arquitectura Valenciana'* van Victor Pérez Escolano (uitgever: TVAM, 1991) in de vorm van een uitvoerig overzicht van de bouwwerken die in Valencia in de jaren tachtig en begin jaren negentig zijn gerealiseerd. Met foto's (kleur en z/w), ontwerp tekeningen en toelichtingen in het Spaans.

Bekroning

Rest nog de vermelding dat de uitgave 'Baksteen in Nederland' onder redactie van prof.ir. C.J.M. Schiebroek (uitgever: Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten en Sdu uitgeverij, 1991) dit jaar is onderscheiden als een van de 'best verzorgde boek' door de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek. Van 'Baksteen in Nederland' is overigens een tweede druk verschenen.

BAKSTEEN IN SPAANSE ARCHITECTUUR

J.A. Coderch: Academie van Bouwkunst in Barcelona (1987)

BEELDEN VAN ZWAARTE EN SOLIDITEIT

Baksteen speelt in hedendaagse Spaanse architectuur nog altijd een voorname rol. Dit is mede te danken aan het feit dat tradities en bouwwijzen uit het verleden nog niet resoluut zijn afgezworen. Belangrijke Spaanse architecten proberen in hun werk een oplossing te vinden voor de innerlijke tegenstelling tussen realisme en abstractie, zwaarte en lichtheid, constructie en bekleding. Een essayistische verkenning.

BAKSTEENARCHITECTUUR IN SPANJE
HOUDT DE HERINNERING AAN
SPECIFIEKE TRADITIES IN BOUWEN
EN CONSTRUEREN LEVEND

Detail kleedruimten bij boogschutterbanen in Vall d'Hebron, Barcelona, van E. Miralles en C. Pinós (1992)

Escola Universitaria Politecnica del Baix Llobrigat in San Just Desvern (nabij Barcelona) van J. Donato.

*J.A. Coderch:
Academic van Bouwkunst in Barcelona (1987)*

De stylistische pogingen van de laatste tijd die ten doel hebben de formalistische, postmodernistische esthetiek te vervangen door een constructivistische abstractie die voornamelijk op de ontkenning van traditionele bouwwijzen is gebaseerd, staan ver af van de rol die een materiaal als baksteen speelt, met zijn intrinsieke fysieke eigenschappen en expressieve mogelijkheden. Daarom lijkt het bijzonder belangrijk erop te wijzen dat baksteen in Spanje nog altijd een belangrijke rol in de architectuur speelt. Wij danken dit feit in zeker opzicht ook aan een architectuur waarin - in combinatie met de toepassing van nieuwe constructietechnieken - tradities en bouwwijzen zijn voortgezet, die nauw

samenhangen met het wezenlijke karakter van dit historisch zo belangrijke materiaal. Van het begin af aan is het gebruik van baksteen verbonden geweest met de eigenschappen die structuur, constructie en het materiaal de formele basis van architectuur maken. De traditionele manier om gebouwen in metselwerk op te trekken bracht haar eigen technieken voort die, op hun beurt, leidden tot de ontwikkeling van specifieke vormen en stijlen in de verschillende tijdperken. Alle opvattingen van waarheid en eerlijkheid in het bouwen, die ooit het wezenlijke uitmaakten van de architectuur van het verleden, maar die nu een theoretisch geschilpunt vormen, bevatten een poëtisch potentieel van uitdrukkingen-

vormen. De overtuiging dat bouw, constructie en materiaal op een logische en expressieve manier in de architectonische vorm verwezenlijkt moeten worden, diende architecten als Viollet-le-duc en Berlage als argument om aan te tonen dat een bouwwerk standhoudt wanneer zowel de waarde van de constructie als ook de oorsprong van de vorm zinvol worden.

NIEUW INZICHT

Naast haar talloze vernieuwingen miste de beweging van de Modernisten een revolutionaire methode om de rol te evalueren die een materiaal als baksteen tot aan die tijd had gespeeld. Diametraal tegenover de traditionele taak van baksteen - namelijk om draagmuren te construeren waarin het materiaal, de textuur en de vorm verband houden met een positieve opvatting van materiële stevigheid - verklaarde het *plan libre* van de Modernisten de traditionele opvatting van een muur ongeldig en vroeg om een nieuw inzicht in de

verhouding tussen een draagmuur en een tussenuitruimte. Op dat ogenblik verloor de baksteen zijn dragende functie en kreeg het de status van oppervlaktmateriaal, aangezien het zuivere ideaal van de Modernisten de voorkeur gaf aan lichtere materialen en ook aan kleurloze en textuurloze ontwerpen.

Het werk van Louis Khan wordt gerekend tot de voorbeeldige voorlopers van een architectuur die, zonder voorbij te gaan aan zijn moderniteit, het materiaal en de expressieve kracht ervan, een bijzondere gevoeligheid bevat. Zijn klassiek alternatief voor moderne abstractie steunt op materialen waarmee het mogelijk is, zoals met baksteen, om het hierboven geformuleerde ideaal tot uitdrukking te brengen: een terugkeer naar de dragende structuur als schepper van ruimtelijk orde. Het bouwwerk wordt niet alleen opgevat als een eenheid van inwendige ruimte maar tegelijkertijd als externe Gestalt, dat zowel aan het ontwerpideaal als aan het materiaal is onderworpen.

J.A. Coderch: Academie van Bouwkunst in Barcelona (1987)

Kerkje in Colonia Güell van Gaudí (1897)

EIGEN LOGIKA

Baksteenarchitectuur die heden ten dage nog in Spanje aangetroffen kan worden, houdt niet alleen deze modellen en idealen levend, maar ook de herinnering aan hun specifieke tradities. Sinds het eind van de vorige eeuw hebben deze tradities hun uitdrukking gevonden in bouwwerken waarin het materiaal gebakken klei zijn eigen combinatorische logika bepaalt, wanneer het in bouwkundige en compositorische verbanden wordt gebruikt. De traditie van de *Neomudéjar* in Madrid of Catalaanse Art Nouveau behoort tot dit type dat zijn rijkdom aan uitdrukkingvormen aan baksteen ontleent en zodoende een innerlijke verhouding tussen architectonische logica en de decoratieve kenmerken van bouwkundige vormen tot stand brengt.

Het verband tussen innerlijke vorm en externe Gestalt, dat uiteindelijk de verschillende kenmerken van een bakstenen gebouw tot stand brengt, werd in Spanje in de ontwikkeling van de bouwkunst zelf betrokken. Eigenlijk heeft de invoering van de jongste technieken en de toepassing van moderne technologie geen gelijke tred gehouden met ontwikkelingen in andere geïndustrialiseerde landen. De vertraagde assimilatie van moderne architectuur na de Tweede Wereldoorlog verliep door een gebrek aan financiële middelen heel geleidelijk. Dientengevolge bleef baksteen het belangrijkste bouw materiaal. Staal, glas en beton verschenen pas later op het toneel en hun toepassing bleef beperkt tot enkele, specifieke soorten gebouwen.

Crypte van de Guëll-kerk in Colonia Guëll van A. Gaudí (1897): expressieve constructie

SOLIDITEIT EN ZWAARTE

Als men ten gunste van baksteenconstructie in de architectuur besluit, brengen de eigenschappen van dit bouw materiaal hun werkelijk kenmerkende bouwkundige vormen voort. Openingen in de muur doen figuratieve uitsparingen ontstaan waardoor gevels met een compositorisch gevoel worden gecreeërd. Het dragend vermogen van de muur vertaalt dit in beelden van soliditeit en zwaarte.

Deze wijze van bouwen is bijvoorbeeld kenmerkend voor het gehele oeuvre van Rafael Moneo. Een project als het museum in

Appartementengebouw van R. Bofill in Barcelona (1965): bijzonder gebruik van baksteen in scherm rechts, waarachter zich de keukens en badkamers van de woningen bevinden

Mérida (zie elders in dit blad) wordt gedefinieerd door het materiaal dat is gekozen en door de constructietechniek, die in dit geval verwijst naar de architectonische methoden van de Romeinen. De manier waarop baksteen in dit geval voorbij gaat aan zijn bekledingsfunctie om zo een impressie van dikte en diepte te geven, is terug te vinden in al het werk van Moneo.

Maar ook in het werk van andere Spaanse architecten, zoals Clotet en Paricio, benadrukken de bakstenen draagmuren de wens om de draagmuur te transformeren in een overgangsgebied tussen zowel binnen en buiten als tussen publieke en private ruimte. Daarnaast zijn er natuurlijk ook andere manieren waarmee met baksteen wordt omgegaan. Het gaat dan vooral om de manier waarop de dragende functie van baksteen geheel opzij wordt gezet, om het materiaal op te laten gaan in een onafhankelijk tectonisch systeem. Daarmee komt men al dicht bij de buurt van de conceptie van abstractie en lichtheid van de Moderne architectuur.

Ook van dit gebruik van baksteen zijn in Spanje verschillende voorbeelden aan te wijzen, onder andere het werk van Mariano Byón (de wijk Palomares nabij Madrid) of het woningencomplex M-30 van Sáenz de Oíza. Terwijl het project Cavas Raventós i Blanc van Jaume Bach en Gabriel Mora (zie Portfolio in dit blad) een goed voorbeeld is van het

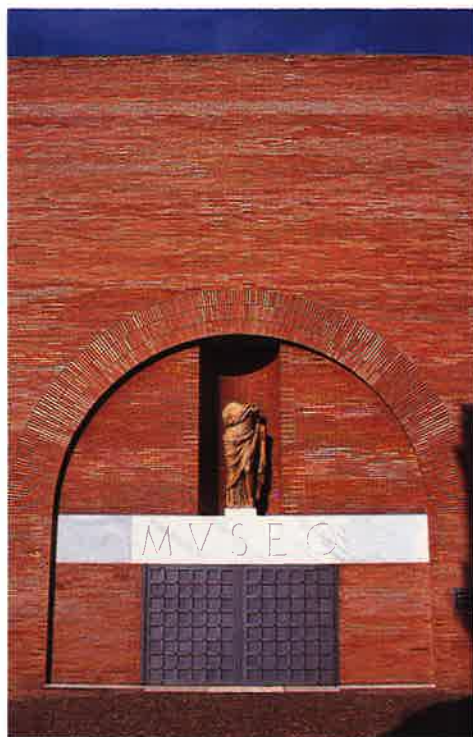
oplossen van de spanning tussen het gebruik van traditionele en moderne materialen en traditionele en moderne prefab constructietechnieken.

DIALEKTIK

Realisme en abstractie, zwaarte en lichtheid zijn tegenstrijdige opvattingen van een dialectiek van baksteenarchitectuur met een veel bredere grondslag. Er zijn twee tegenovergestelde stromingen bij het gebruik van dit bouw materiaal. De ene heeft de neiging om van haar dragende eigenschappen en de functie van de materiële, duurzame, tastbare en echte muur te getuigen. De andere geeft de indruk van een huid, of een tere oppervlakte, die zich niet langer aan de wetten van de zwaartekracht onderwerpt en waarin baksteen nog slechts een bekledingsfunctie heeft. In dit ongelijke conflict schijnt de ontwikkeling van de industriële productie al genadeloos de verliezer te hebben aangewezen. Dat is de architectuur die is gebaseerd op de toepassing van traditionele bouwmethoden en

ER ZIJN TWEE TEGENGESTELDE
STROMINGEN IN HET GEBRUIK VAN
BAKSTEEN, WAARBIJ DE ÉÉN HET
MATERIËLE EN TASTBARE NASTREEFT
EN DE ANDERE DE ZWAARTEKRACHT
JUIST WIL ONTKENNEN

produktietechnieken, in tegenstelling tot het werk van hen die geleid worden door ideeën als aanpassing, prefabrikatie en snelheid van bouwen. Een deel van de baksteenarchitectuur die tot nu toe in Spanje is verwezenlijkt, is erin geslaagd beide ideeën na te streven: traditie en vernieuwing. Lichtheid en gewichtloosheid in combinatie met de meest efficiënte en kostenbewuste bouwmethoden schijnen echter de absolute doeleinden van de hedendaagse avant-garde te zijn, hetgeen ook te zien is in de hele benadering, de verhouding tussen techniek, produktiemethoden en vorm. Misschien beantwoordt dit streven om de stoffelijkheid van de vorm in de architectuur af te zweren heel goed aan het dictaat van de tijdgeest, maar het betekent ongetwijfeld ook het verlies van technieken en materialen die geworteld zijn in de oorsprong van de architectuur.

Entree van het archeologisch museum in Mérida:
romeinse vormtaal

EEN ARCHITECTUUR VAN VERZOENING

Het ontwerpen van gebouwen in een bestaande, historisch beladen omgeving is voor een architect niet de meest eenvoudige opgave. De Madrileense architect Rafael Moneo (1937) heeft in zijn praktijk van 30 jaar een aantal meesterwerken op dit gebied geleverd. Een portret van zijn werk.

W E R K V A N R A F A E L M O N E O

Na Ricardo Bofill is Rafael Moneo ongetwijfeld de meest bekende Spaanse architect. Moneo studeerde in 1961 af aan de School voor Architectuur te Madrid. Met tussenpozen gaf hij les in Madrid, Barcelona en New York. Daarnaast was Moneo gasthoogleraar in Lausanne en aan de universiteiten van Harvard en Princeton. Voor een museum in Mérida ontving Moneo in 1989 de Baksteen Award van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten.

Moneo verrast keer op keer met hoogst oorspronkelijke projecten, ontworpen met een door ieder te begrijpen beeldtaal. Het zien van het werk van Rafael Moneo geeft een onbestemd gevoel waarin bewondering toch overheerst. Het is prachtig, maar 'is het wel van deze tijd?' Het is de fijnheid van de verschijningsvorm die indruk maakt, naast de

verwijzingen naar het verleden die Moneo doet met een grandeur, die zeldzaam is in een tijd waarin de economische uitgangspunten bepalend zijn. Moneo wordt wellicht dankzij deze grandeur gevraagd voor veelal presti-

MONEO'S BOUWWERKEN ZIJN STUK
VOOR STUK MEESTERWERKEN EN
ARCHITECTONISCH ZEER
DOORWROCHT

gieuze gebouwen, de meeste openbaar, enkele commercieel. Zijn werken zijn stuk voor stuk meesterwerken en architectonisch zeer doorwrocht. Sommigen menen dat het werk van Moneo alleen dankzij de politieke omslag in Spanje tot stand heeft kunnen komen. Zijn manier van werken is, naar eigen zeggen,

democratisch, omdat het duidelijk spreekt voor iedereen. De uitvoering van zijn werk vergt echter zoveel ambachtelijkheid dat het feitelijk alleen tot stand kan komen in een land, waar die ambachtelijkheid nog volop aanwezig èn betaalbaar is. De onmiskenbare grandeur in Moneo's werk is niet bedoeld ter meerdere glorie van de opdrachtgever, maar eerder om recht te doen aan de locatie; om deze te versterken met een krachtig beeld dat de hechtheid van de omgeving nog hechter maakt.

TYPLOGIE EN CONTEXT

Bij zijn ontwerp vertrekt Moneo stevast vanuit de typologie van gebouwen. Daarbij heeft hij voor zichzelf een inhoudelijk onderscheid gemaakt tussen het Noordelijke romanticisme en het Mediterrane classicisme. Hij zoekt de uiteindelijke architectuuroplossing

*Detail van entree en hal station Atocha:
gelijmde baksteen*

*Detail van de
stationstoren van
Atocha-complex*

in het laten samenvallen van de context en het type bouwwerk. Hij bevestigt daarmee dat hij bij elk project steeds opnieuw begint, daarbij puttend uit een ongewoon rijke bron van architectonische ideeën en voorbeelden. Gelukkig leidt dit hem niet tot voor de hand liggende oplossingen. Een type bouwwerk wordt door hem gekozen vanuit een rijk en origineel repertoire van mogelijke oplossingen binnen de context waarin hij moet opereren. Ieder gebouw bevat tegelijkertijd een commentaar op het type, dat in het verlengde ligt van de historische lijn van gelijke oplossingen. De uitwerking van het door hem gekozen type bouwwerk is een creatief proces. De verschillende onderdelen vloeien tot in de finesse ineen en hebben vaak een waardige of soms zelfs romantische uitstraling. Tectonische elementen als muren, kolommen, bogen, gewelven, trappartijen, ramen en daken past Moneo toe vanuit een geheel eigen

ontworpen vocabulaire. Ongewoon is de combinatie van heterogeniteit en consistentie in zijn werk. Hoewel Moneo geen zichzelf herhalende aanpak hanteert, wordt zijn 'handschrift' op den duur toch herkenbaar. Het beste van het oude en het beste van het nieuwe ontmoeten elkaar in zijn werk.

ESTHETISCHE COMMUNICATIE

Moneo's architectuur is de taal van esthetische communicatie, waarvan de vormen zichtbaar, tastbaar en bovenal leesbaar zijn.

*Station Atocha met rechts detail van 19e eeuwse station
en stationsplein voor de hoofdentree van het nieuwe
station*

Station Atocha, Madrid

Wat dat betreft is hij overtuigd van de collectieve aard van architectuur. Het beeld van een gebouw is daarom voor Moneo van belang. Werkelijke architectuur is voor hem een gebouw, waarin idee, ontwerp en constructie-techniek hand in hand gaan, en waarvan de materialiteit en tectoniek de meest wezenlijke bestanddelen zijn. Volgens hem heeft de huidige tijd - waarin vele constructiemogelijkheden bestaan - een proces van beelden maken in gang gezet, dat los lijkt te staan van de oorspronkelijke, impliciete constructieve verbanden. Moneo heeft hierover opgemerkt: "Tegenwoordig is er een willekeur in vorm zichtbaar. Echte architectuur is stervende. Architectuur wordt nu eerder opgevat als een vorm van massacommunicatie en gedraagt zich dan ook als zodanig: het wil indruk maken en overtuigen als 'beeld'. De rechtstreekse relatie tussen 'substantie', ontwerp, produktiemethode en constructie bestaat nauwelijks meer. Het begint en eindigt met een plaatje. Vanuit mijn visie is duurzaamheid

WERKELIJKE ARCHITECTUUR IS VOOR
HEM EEN GEBOUW, WAARIN IDEE,
ONTWERP EN CONSTRUCTIE-
TECHNIEK HAND IN HAND GAAN

dé voorwaarde van een bouwen dat blijvend wil zijn, en dáárvor moet een architect steeds vechten. Het streven naar het formaliseren van technieken is één van de basistaken van de architect, waar tegenwoordig te snel overheen gestapt wordt.

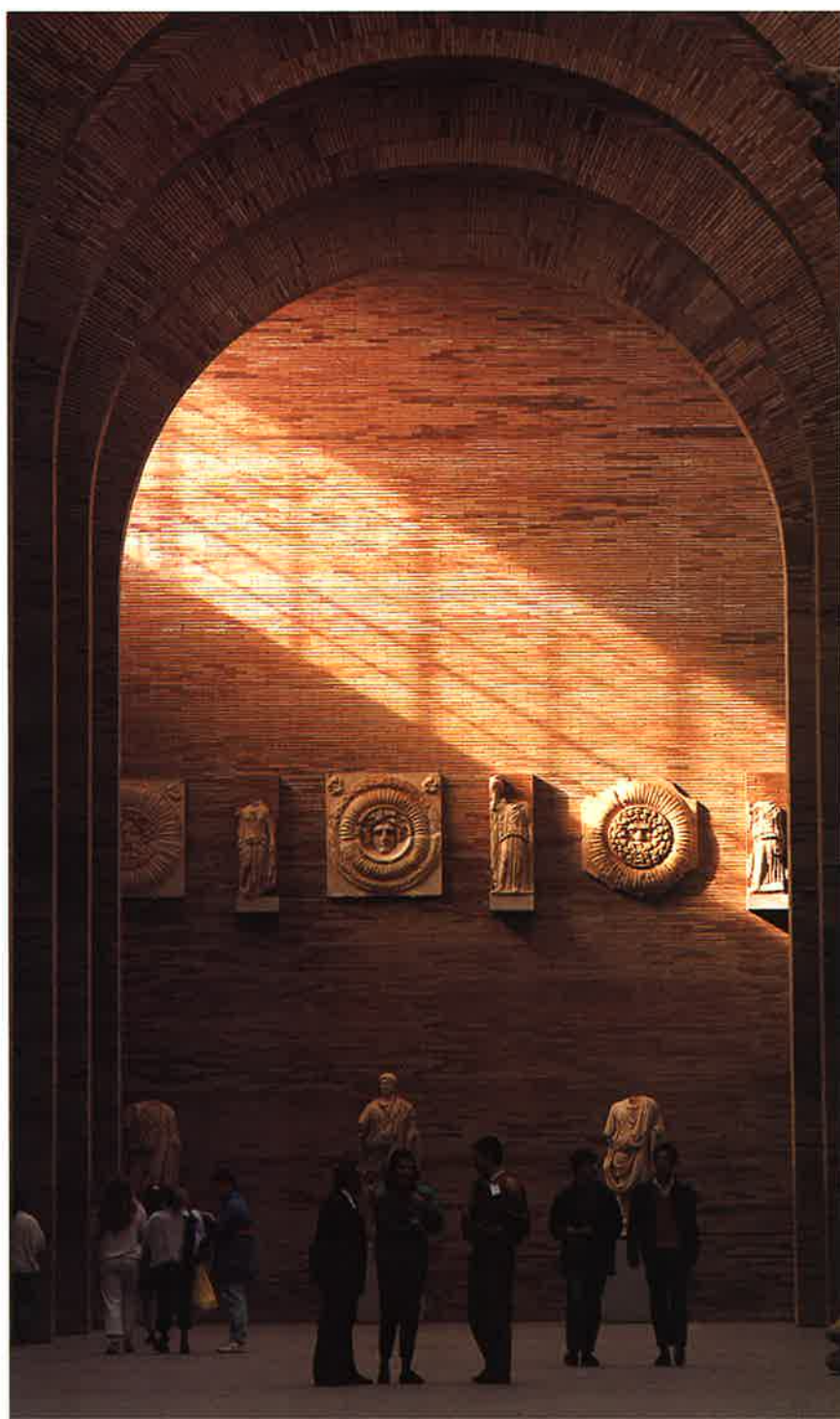
Op grond van zijn opvattingen over constructie beschouwt Moneo de post-modernistische golf als een aflopende trend, terwijl de neo-technologische opvattingen slechts dubieuze gebouwen opleveren, zowel als beeld als in hun functioneren. Gebouwen die de stad waardigheid geven, zijn ontworpen met aandacht voor het detail en proporties, ruimtelijke dimensies en constructie. Tegelijkertijd geeft de manipulatie waarmee ritmes,

afstanden, schaalverschillen en sferen worden verkregen de stad een permanente schoonheid.

DE MUUR

De muur is in het werk van Moneo het belangrijkste compositie-element. In het geval van zowel het gebouw van de Previsión Espanol in Sevilla als het Bankinter kantoor in Madrid als het in aanbouw zijnde scheepvaartmuseum in Stockholm als het stadhuis

*Previsión Espanola
in Sevilla (1987)*

*Interieur van het museum in Mérida:
romeins gebouwentype*

De rijk gedetailleerde gevel van het Previsión Espanola in Sevilla (1987)

Detail van de gevel van Previsión Espanola in Sevilla (1987)

in Logrono (Noord-Spanje), vormt de muur de geaccentueerde grens tussen twee werelden. De muur is stevig en materieel en heeft diepte, waarmee hij een ruimte voor zichzelf opeist. Dat is te zien in Sevilla, waar de ramen nadrukkelijk zijn teruggeplaatst achter kolommen, of in de Bankinter, waar zij geaccentueerd teruggetrapt zijn, of in het Archeologisch Museum in Mérida, waarvan de muren door steunribben en bogen extra gespierd ogen. De muur van dit museum behandelt Moneo tactiel, massief en als een sculptuur. Hij heeft in de stedelijke context van het museum ook een metaforische betekenis. De scherpe horizontale kerven, maar ook de fijn uitgesneden belettering in de Previsión maken de muurvlakken eveneens tactiel, massief en sculpturaal. Zij roepen het beeld op van een lange traditie van pre-industrieel metselwerk. De betrachte expressie sluit aan bij de monumentale tendens in de moderne architectuur. Het Previsión-gebouw vormt als typologisch beeld een muur, die niet alleen de grens van de stad met de rivier aangeeft, maar zich door zijn onopvallende contour ook tot de zich bij de rivier bevindende middeleeuwse Torro d'Oro ('de gouden toren') op een aangepaste en beschei-

Hoek van het Previsión Espanola in Sevilla (1987), met rechts de Torro d'Oro uit de 12e eeuw

den wijze verhoudt. In Mérida liet Moneo het als een basilica vormgegeven museum een nadrukkelijker evocatieve rol vervullen. Hoewel er feitelijk sprake is van een betonconstructie maakt de bakstenen bekleding toch de indruk een dragende, constructieve rol te vervullen. Dit is acceptabel en geloofwaardig, omdat hiermee een herinnering wordt opge-

roepen aan de Romeinse nederzetting die zich ooit op deze plek bevond. Het museum is over het fundament van die nederzetting gebouwd.

RESPECT VOOR HET BESTAANDE

De genoemde gebouwen dienen in hun stedelijke situatie iets te versterken, wat door verval of veranderingen is verzwakt. Het historisch symbool van Sevilla, de Torro d'Oro, staat er als een sterk beeld, een beeld dat door een verkeerde achtergrond danig verstoord zou kunnen worden. Moneo koos daarom in het geval van de Previsión niet voor concurrentie met de Torro d'Oro - in schaal noch in vorm -, maar voor bescheidenheid. Pas bij het zien van de detaillering valt op dat de Previsión eenzelfde rijkdom in constructie heeft als de Torro d'Oro. Daarmee bereikt Moneo een prachtige samenhang en stedelijke continuïteit. De Previsión is - net zoals het overige werk van Moneo - een toonbeeld van de architectuur van verzoening. Een architectuur die zich bewust is van de noodzaak dat de stad, met respect voor het bestaande en met nieuwsgierigheid naar het nieuwe, zich op een beheerste wijze verder moet ontwikkelen.

EEN HUWELIJK TUSSEN INDUSTRIËLE EN RURALE ARCHITECTUUR

DE BINDING MET

HET VERLEDEN

Cavas Raventós i Blanc in het plaatsje Sant Sadurní d'Anoia, even ten westen van Barcelona in de Penedès-streek, geeft zich slechts geleidelijk bloot aan de verkennende blik van de bezoeker. De ontvangst- en produktieruimten van het wijngoed - een complex dat tussen 1985 en 1988 werd gerealiseerd naar een ontwerp van de architecten Jaume Bach en Gabriel Mora - schurken zich behaaglijk in het landschap van zacht glooiende heuvels, die uitkijken over een vlakte waarin de druiven worden verbouwd, met aan de horizon nog net zichtbaar de bergen van Montserrat. —

Het produkt dat hier wordt gemaakt, heet in Spanje *cava*. Het is een mousserende wijn, gemaakt volgens de *methode traditionnelle*, waarvan export ook naar Nederland plaatsvindt, ook al zijn de wijnen van Raventós i Blanc hier niet te krijgen, wel in Duitsland, België, Engeland, Canada, Argentinië en Japan. Het bedrijf van Josep Maria Raventós i Blanc produceert op de 130 ha die het in bezit heeft een klein, selectief aanbod voor de bovenkant van de markt. De presentatie van de wijnen draagt bij aan dit gekoesterde

EEN MOOIVERZORGD
DRUKWERKPAKKET EN SPIRITUEEL
LOGO GEVEN AAN DAT DE PRETENTIE
NIET ONDER STOELN OF BANKEN
WORDT GESTOKEN

karakter. Een zeldzaam mooi verzorgd en spiritueel ontworpen drukwerkpakket en een bedrijfslogo dat een intrigerende symboliek bevat, geven aan dat de pretentie niet onder stoelen of banken wordt gestoken. Het ontwerp van de etiketten ontving zelfs een bekroning. Het zal daarom niet verwonderen dat eenzelfde aandacht is uitgegaan naar de nieuwbouw voor het bedrijf. De architecten Bach en Mora werden gevraagd niet zomaar een industrieel gebouw te ontwerpen, maar er architectuur van te maken. Raventós i

Blanc ging er daarbij van uit, dat het ontwerp door het materiaalgebruik en vormgeving zou getuigen van begrip van de werkzaamheden die op het bedrijf plaatsvinden.

VERZINNEBEELDEN

Het ineenvloeien van de overduidelijke tekenen van de vooruitgang (in de vorm van industriële processen) en de traditie (uitgedrukt door symboliek), dat emblematisch is voor het ontwerp van Bach en Mora voor Raventós i Blanc, is direct zichtbaar bij het betreden van het complex. Een ruim honderd jaar oude eik staat als een gekoesterd symbool wat excentrisch in één van de twee binnenplaatsen. De nieuwbouw is met zorg om de oude boom heen gegroepeerd. De eik en de binnenplaats zijn twee van de belangrijkste elementen waaruit het ontwerp is opgebouwd, zowel wat vorm als wat betekenis betreft. Voor de opdrachtgever verzinnebeeldt de boom de continuïteit van zijn bedrijf, dat hij in dit nieuwe gebouw voortzet,

DE ARCHITECTUUR VAN SCHUREN EN
GRAANOPSLAGRUIMTEN, MUREN EN
TORENS OEFENT EEN
AANTREKKINGSKRACHT OP HEN UIT
DIE ZIJ AANWENDEN ALS ESSENTIEEL
REFERENTIEPUNT

nadat zijn voorvaders ook al op deze plek hebben gewerkt en geleefd. De binnenplaatsen - waarvan één cirkelvormig en de ander rechthoekig is - geven uitdrukking aan de verschillende functies van de geschakelde ronde en orthogonale gebouwen: ontvangst- en gastenruimten met proefmogelijkheden enerzijds en laboratorium en productiefaciliteiten anderzijds. Gezamenlijk hebben de door de binnenplaatsen met elkaar verbonden gebouwen de vorm van een sikkel; een onnadrukkelijke evocatie van het gereedschap waarmee de druiven van de stokken worden gesneden.

Het contrast tussen cirkelvorm - schitterend vormgegeven door de bakstenen colonnade die gedeeltelijk is overkapt - en rechthoek krijgt een bekroning op de plaats waar beide elkaar ontmoeten en waar ook de toegang tot het complex is. Een kloeke toren fungeert op deze plek als een draaipunt, dat de zuivere geometrische vormen van de binnenplaatsen met elkaar verbindt. In de toren bevinden zich de persen en daaronder de kelders.

De architecten hebben gebruik gemaakt van het hoogteverschil dat het landschap hun bood. De normale aanrijroute brengt bezoekers langs de colonnade naar de toren. Een tweede route brengt de vrachtauto's met druiven naar een hoger gelegen plateau achter de toren, vanwaar de druiven rechtstreeks in de

persen worden gekieperd. Aan de westzijde van de rechthoekige binnenplaats bevindt zich de opslag- en bottling-ruimte, waarvan het opvallende dak wordt ondersteund door slanke metalen kolommen.

In zekere zin is de rechthoekige binnenplaats het ordenende aspect van het ontwerp. De diagonaal die van de ingang over deze binnenplaats naar de westelijke uitgang loopt, markeert tevens de scheiding tussen het representatieve deel van het complex en het industriële proces.

AANTREKKINGSKRACHT

De beide uit Barcelona afkomstige architecten Bach en Mora benadrukken in een toelichting op hun ontwerp de twee organisatieprincipes die aan het ontwerp ten grondslag hebben gelegen. Zij hebben zich gebaseerd op zowel de chronologie van de productie van cava (persen, vinificatie, ouderen en opslag) als op het verenigen van de tegengestelde karakteristieken van industriële en *rurale architectuur*. De middelen die zij daarvoor hebben ingezet zijn schaal, vorm en materiaal als kenmerkende architectonische mogelijkheden voor expressie en een fijnzinnig vertakt scala van symboliek en referenties.

Wat dit betreft, oefende het ovaal van de binnenplaats een sterke aantrekkingskracht op beiden uit vanwege de dubbelzinnigheid van de vorm. De colonnade geeft door de verwijzingen naar geheimzinnige prehistorische cirkelvormen op intrigerende wijze uitdrukking aan die fascinatie.

Maar minstens zo belangrijk als het vervlechten van niet altijd voor één uitleg vatbaar zijnde referenties in het weefsel van hun ontwerp, is de interpretatie en verwerking van de architectuurtraditie voor Bach en Mora geweest. Zij signaleren dat de industriële mechanisatie - het industriële proces - sinds de Eerste Wereldoorlog voor architecten een bron van inspiratie is geweest, vooral in het geval van industriële gebouwen. Daaruit is een specifiek industrieel architectonisch idioom gegroeid, dat weinig consideratie

en Mora menen dat zij zich tot deze traditie kunnen wenden als het gaat om een logische, begrijpelijke manier van architectuur ontwerpen. De architectuur van schuren en graanopslagruimten, muren en torens oefent een aantrekkingskracht op hen uit, die zij aanwenden als een essentieel referentiepunt.

DIRECTE BINDING

Het leidt natuurlijk geen twijfel dat een hedendaags wijngoed in de eerste plaats een industriële onderneming is. Zowel de behandeling van de druiven als de produktiemiddelen die worden gebruikt, streven naar perfectie. In hun ontwerp en in het gebruik van materialen laten Bach en Mora geen twijfel bestaan over de aard van de werkzaamheden en waartoe de gebouwen dienen. Maar het wijnmaken is tegelijk een industrieel proces dat is geworteld in een agrarische traditie van ambachtelijk vakmanschap. Die gaat gepaard met overgeleverde kennis die, hoezeer ook aangevuld door nieuw verworven oenologische inzichten, berust op een even simpel als mysterieus en intuïtief aangevoeld oeroud procédé.

De directe binding die Spaanse architecten schijnen te voelen met het (architectuur-)verleden wordt door Bach en Mora overtuigend gedemonstreerd met dit complex, dat op een overrompelende wijze uitdrukking geeft aan de spanning tussen het gemechaniseerd wereldbeeld en ambachtelijke wijsheid, tussen ons menselijk vernuft en de eeuwigheids-waarde van de natuur.

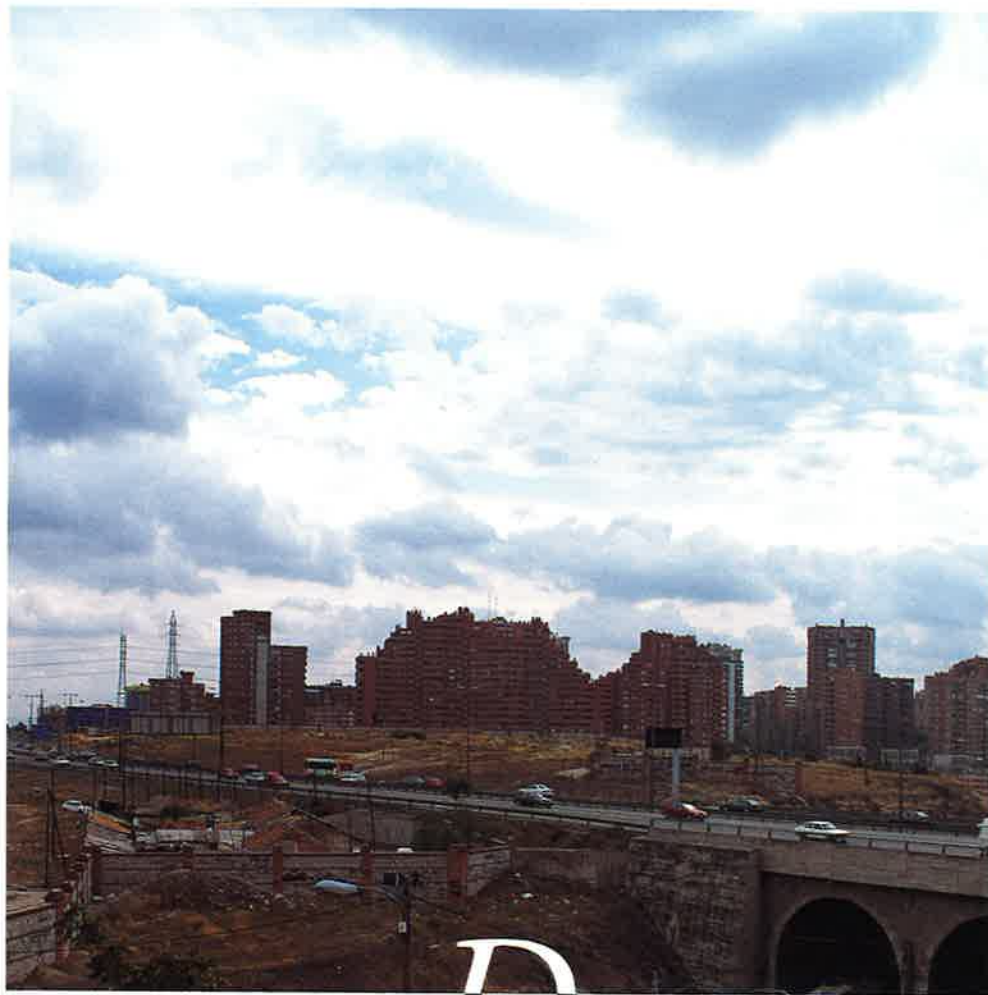
DE DIRECTE BINDING VAN SPAANSE ARCHITECTEN MET HET VERLEDEN DEMONSTREREN BACH EN MORA OP OVERTUIGENDE WIJZE MET DIT GEBOUW

heeft met de vormen uit het verleden, maar in plaats daarvan voorschrijft dat de vorm van een gebouw de functie van de daarin plaatsvindende processen moet spiegelen.

Daartegenover plaatsen Bach en Mora een architectuur die een andere route heeft gevolgd en waarvoor zij de benaming 'rurale architectuur' gebruiken. Bach en Mora menen dat dergelijke architecten eigenlijk helderder vormen voor blijvende architectuur zoeken. Deze *rural scene* blijft buiten het intellectuele debat dat elders wordt gevoerd. Misschien is het daaraan te danken dat Bach

SPANJE TUSSEN PRAGMATISME, VERNIEUWING EN KWALITEIT

De grote Spaanse steden zijn zich op een opmerkelijke manier aan het vernieuwen. Terwijl veel grote steden op het westelijk halfrond worstelen met verval of gemis aan stedelijke kwaliteiten, ontplooit een aantal Spaanse steden een grote vitaliteit en daadkracht. —

Mega-woningbouwproject 'Elipa' naast de M-30 snelweg nabij Madrid van F. Sáenz de Oíza (1990)

Bezien vanuit de geschiedenis van de stedebouw is het opvallend dat huisvesting de laatste jaren over het algemeen een ondergeschikte rol heeft gekregen in de (re)constructie van de stad, want binnen de stedelijke ontwikkeling tijdens een groot deel van de 20ste eeuw heeft volkshuisvesting een dynamische rol vervuld en een herdefinitie van de stad gegeven. Zo kreeg volkshuisvesting binnen de doelstellingen van de Modern

Movement in de aanleg en vernieuwing van de stad een bepalende en ordenende rol. Het tekort aan woningen en de gebreken in hygiënisch opzicht waren daarbij van even groot belang als de meer theoretische problemen, zoals de ordening en vormgeving van een stad in een sociaal-democratische samenleving, de vernieuwde betekenis van de openbare ruimte voor het stedelijk leven en constructietechnieken.

Woningcomplex van J.A. Coderch in Barcelona: kubistisch plasticisme (1978)

Barcelona: inrichting openbare ruimte

HISTORISCHE ACHTERGROND

Het regime van kolonel Franco heeft bijna 40 jaar lang ieder sociaal-democratisch initiatief in Spanje buiten de deur gehouden. Daardoor ontbraken ook de belangrijke impulsen die in de meeste andere Europese landen hebben geleid tot pogingen om van de steden aangepaste woonplaatsen voor iedereen te maken. Opvallend is de wijze waarop de meeste Spaanse steden zich tussen 1930 en 1970 op ongeordende wijze hebben ontwikkeld. Madrid, bijvoorbeeld, heeft zijn woonfuncties in de meest extreme vorm van monocultuur ordeloos in de wijde vlakten rondom de historische stad gestrooid. Het is daarom niet verwonderlijk dat het begrip 'stad' als woon-, werk- en verblijfplaats onder spanning kwam te staan. In veel andere Europese landen droeg de invloed van de Modern Movement en de sociaal-democratie zorg voor een georganiseerd en een herkenbaar en leesbaar stedenbouwkundig patroon in de stadsuitbreidingen. Buiten Madrid zorgden in heel Spanje speculatie en een vrijgelaten particulier initiatief voor wanordelijk aaneengeregen buitenwijken met monotone bebouwing.

PLAN NACIONAL DE LA VIVIENDA

Spanje is niet een land met een lange ervaring op het gebied van volkshuisvesting en stedenbouw. Pas in 1961 werd een woningwet aangenomen (Plan Nacional de la Vivienda, PNV), omdat niet langer aan de erbarmelijke woon-situatie van de barakkampementen rond de grote steden voorbij gegaan kon worden. Even zag het er naar uit dat de Staat de verantwoordelijkheid op zich zou nemen voor de verbetering en vernieuwing van het stedelijk huizenbezit en de leefsituatie van honderdduizenden paupers in en rond de grote steden. De wet betekende in de praktijk echter niet veel meer dan dat de publieke investeerder zich ook verantwoordelijk moest voelen voor de sociale aspecten van de woningmarkt. Niettemin ging in 1961 12% van de gehele staatsbegroting naar de (volks)woningbouw. De economische groei en de voordelen die de Staat de particuliere investeerder bood (garanties, subsidies en fiscale vrijstellingen) moedigden de investeerders wel aan,

OP GROND VAN EEN COMPLEXE
HOEVEELHEID ACADEMISCHE
INFORMATIE KWAM IN DE JAREN
ZEVENTIG EEN REVISIE VAN
ARCHITECTUURTHEORIEËN EN
MATERIAALGEBRUIK TOT STAND

maar trokken tegelijkertijd het tapijt onder de sociale uitgangspunten van het plan vandaan. In de praktijk ging de zorg van de Staat niet verder dan onteigeningen en de promotie van het eigenhuisbezit (80% van de Spanjaarden is nu eigenaar/bewoner). Voor architectuur en woonprogramma's was geen gestructureerde aandacht, voor het maken van winsten des te meer. Van de gedoogwetgeving ten aanzien van de normen voor woningbouw om de produktie te stimuleren werd met gretigheid gebruik gemaakt. Het gevolg was dat in de buitenwijken en satellietsteden onafzienbare hoogbouw verscheen, zonder doordachte stedenbouwkundige planning en zonder aandacht voor de verblijfskwaliteit van de openbare ruimte. Er werd genoeg genomen met minimale hygiëne. Economische motieven leidde tot veel woningen per verdieping. H- en +-vormige woontorenblokken bleven tot de tweede helft van de

Woningen van R. Bofill in Barcelona (1992)

jaren zeventig het nieuwe stadsbeeld bepalen. De architectonische vormgeving werd in hoofdzaak bepaald door een radicaal rationalisme, waarin slechts de economische toepassing van de veelvuldig gebruikte bakstenen bekleding en een enkel eclectisch decoratief motief iets extra's moesten geven.

STORTVLOED AAN IDEEËN

De problemen waar de Spaanse steden zich ná het Franco-tijdperk voor gesteld zagen, zijn de niet ontwikkelde relaties tussen publiek en privaat, tussen stad en suburbia, infrastructuur en de stedelijke vernieuwing van niet goed functionerende wijken. De intelligentia onder de Spaanse architecten - tijdens de Franco-periode teruggetrokken levend in architectuurinstituten - kwam na het terugtreden van Franco en het signaal van 'Nu Democratie!' in actie, samen met een nieuwe generatie door hen opgeleide architecten en stedenbouwers. Na een lange periode van verontachtzaming zagen de jaren zeventig een stortvloed van onderzoeken naar stedenbouwkundige behoeften en mogelijkheden. Op grond van een complexe hoeveelheid academische informatie kwam een revisie van architectuurtheorieën en materiaalgebruik tot stand. De nieuwe situatie bracht een veelheid aan ideeën, die zich echter voornamelijk richtten op allerlei architectuurtalen; mede daardoor ging de afbraak van de stad door fragmentatie en verbrokkeling tot circa 1980 onverminderd door.

Voor de stedelijke vernieuwing ontwikkelde iedere (autonome) stad uiteindelijk zijn eigen methode. Terwijl in Barcelona na de politieke omwenteling in 1975 een aantal jaren werd gediscussieerd over de vorm die de nieuwe democratische verhoudingen in de stad dienden te krijgen, werden in Madrid in snel tempo voorstellen ingediend bij het Ministerio de Vivienda voor grootschalige woningbouwprojecten in de wijken Palomares, Tres Cantos en Carabanchel. De verantwoordelijke minister ging zeer gewillig op de plannen in. In de jaren tachtig werden in Madrid 200.000 woningen gebouwd, waarvan 110.000 in de sociale sector. Van het beschikbare staatsbudget voor de volkshuisvesting

Woningbouw Olympisch Dorp in Barcelona van architecten L. Cantallops en M. Simón

kwam 75% aldus in Madrid terecht, iets wat de aloude controverse tussen de autonome steden en de centrale regering bepaald niet heeft verminderd. De haast waarmee Madrid het proces van stedenbouw voor de mindervermogenen inzette, is deze wijken aan te zien: geen doortimmerd stedenbouwkundig plan, een gebrekkige infrastructuur en een schraal ingerichte openbare ruimte. De wijken liggen er nu al afgetrapt en verpauperd bij. De op zich te waarderen en soms fraaie pogingen die in de architectuur werden gedaan om door middel van balkons, loggias en terrassen een relatie van de woning met de stad te maken, zijn inmiddels ten behoeve van ruimtewinst in de te krappe woningen zo goed als onzichtbaar geworden achter zelfbouw-serres en afsluitpuien. In de Madrileense nieuwbouwwijk Palomares zijn overigens alle ontwikkelingen in de volkshuisvesting af te lezen. Hoogbouwblokken en torens staan zonder plan pal naast 'poblados dirigidos' (uiterst bescheiden sociale laagbouwstroken uit de jaren vijftig) en naast de laatste nog niet gesaneerde barakken. De meest recente uitbreidingen vinden plaats volgens het 'ensanche'-principe, waarmee Madrid pas aan zijn grenzen weer op een stad begint te lijken.

PARTICULIER INITIATIEF

De behoedzaamheid waarmee Barcelona daarentegen zijn stedelijke vernieuwing heeft opgevat, heeft tot veel geprezen resultaten geleid. Opvallend is dat de sociale woningbouw niet als instrument voor stedelijke vernieuwing is gehanteerd. De druk op de woningmarkt is in deze stad klaarblijkelijk zó groot, dat particuliere ondernemers in staat blijken achtergebleven gebieden op basis van 'de markt' te kunnen saneren. Wel werd bij twee door de gemeente geïnitieerde woningbouwprojecten op de Olympische locaties Vall d'Hebron en Nova Icaria in verpauperde industriegebieden infrastructuur, sanering en

kunstzinnige stoffering van de openbare ruimte bekostigd. Voorzieningen die de prijs van de woningen flink in verkoopwaarde hebben doen stijgen. Degenen die deze bedragen niet kunnen opbrengen moeten voor een woning aankloppen bij de rondom Barcelona liggende buurgemeenten. Tegenwoordig ziet de gemeente echter ook in dat zij met dit soort projecten kansen heeft laten liggen voor de vergroting van de sociale woningvoorraad en een evenwichtige bevolkingssamenstelling. Nieuwe contracten die zijn afgesloten met bouwers in het Vall d'Hebron-gebied, verplichten eenderde van de woningen aan de gemeente voor verhuur in de sociale sector af te staan. De aanpak van Barcelona is opzienbarend en inspirerend voor veel andere ste-

Hoek van woonblok in het toegepaste 'ensanche-grid' in het Olympisch Dorp in Barcelona van architecten H. Piñón en A. Viaplana

den. De grote aandacht voor de gecultiveerde openbare ruimte en de publieke voorzieningen komt tegemoet aan een leefstijl die stedelingen tot tevredenheid stemt.

ARCHITECTONISCHE EXPRESSIE

Het lang uitgebleven democratiseringsproces richtte zich ook op nieuwe relaties tussen stadsbesturen, architecten en ambtenarij. Vooral de culturele kwaliteit van de architectuur en de inrichting van de openbare ruimte

werden ingezet om de stad te versterken. In de buitenwijken leidde de weerzin tegen de onvolmaakt gebleven rationele stad tot een teruggrijpen op historisch beproefde stedenbouwkundige modellen en gebouwtypes tot en met de architectuurtaal toe. Ongegeneerd wordt gerefereerd aan het Karl Marxhof in Wenen, Amsterdamse School en andere bekende sociale voorbeelden. Architecten lijken niet warm te lopen voor radicale typologische vernieuwingen. Een aantal vanuit de traditie ontwikkelde stedelijke woningtypen blijkt in het algemeen tot tevredenheid te stemmen. Het gaat dan om de corralo-flat (flats met galerijen rondom kleine patio-achtige lichthoven), het manzana-stadsblok (5-6 woonlagen rond een semi-openbaar hof) en de tuinwijk-woning (betrekkelijke laagbouw in het groen). Het materiaalgebruik in onder andere de nieuwbouwwijken Palomares en Carabanchel in Madrid, El Porvenir en Pini Montana in Sevilla, Mazarena in Reus/Tara-

Villa Fabriciano in Torrelidanos: luxe woonenclave nabij Madrid

gonia is opvallend. Door toepassing van een oranje-rode baksteen ontstaat in deze wijken een soort homogeniteit die enigszins vergelijkbaar is met de Nederlandse (baksteen)wijken uit de jaren twintig en dertig.

In dit verband is de bijzondere aandacht voor de architectonische vormgeving opvallend. De dialoog die veel Spaanse architecten zoeken tussen constructivisme, traditie en vormen van ambachtelijk detail vertoont een rijkdom aan vondsten. Grote aandacht gaat uit naar de uitwerking van de gevel. Die wordt over het algemeen sober opgetrokken uit baksteen. Dit garandeert duurzaamheid en gaat vervuiling tegen. De gevel heeft dankzij holten een hoge isolatiewaarde en biedt verder veel expressiemogelijkheden. Algemeen wordt ervan uitgegaan dat de gevel van de nieuwe bouwblokken een beeldkarakteristiek en identificatiemogelijkheden moet bezitten. Dat heeft tot doel de woningbouw

DE DIALOOG DIE VEEL SPAANSE
ARCHITECTEN ZOEKEN TUSSEN
CONSTRUCTIVISME, TRADITIE EN HET
AMBACHTELIJKE DETAIL VERTOONT
EEN RIJKDOM AAN VONDSTEN

iets meer te geven dan waartoe men in de jaren zestig en zeventig kennelijk in staat was. De herontdekking van ornamentele elementen en pre-industriële technieken zijn de elementen die ingebracht worden in deze morfologische aanpak. Een gevaar schuilt in de bijna grafisch wordende opvatting van een gevel als een blanco veld waarop stilistische oefeningen worden losgelaten. Naast het gebaar en de herkenning die herhaling biedt, zijn monumentaliteit, regionalisme en bovendien baksteen bijna vanzelfsprekende sfeerdragers van het cultuurgood geworden. Een niet door het verleden gestoord rationalisme gaat daarmee hand in hand, zonder dogmatische gewetensbezwaren. De resultaten van de bouw golf in de woningbouw van de laatste jaren zijn voorbeeldig te noemen. Het zichtbaar verlangen naar expressiviteit en oorspronkelijkheid hebben soms prachtige wooncomplexen opgeleverd, waarvan de afbeeldingen bij dit artikel ruimschoots getuigen. ■

NEDERLAND - SPANJE: 5-5

JOAN BUSQUETS, ARCHITECT

De kop die boven deze column staat, betreft niet het resultaat van een interland in het kader van een Europees- of Wereldbekertoernooi, noch de verhouding van het aantal voetbaltrainers of zelfs architecten die over en weer in beide landen werken. Eerder heeft de kop te maken met de stand van 'uitwisselingen' van culturele invloeden, zoals die zichtbaar is op het gebied van architectuur en stedenbouw in Nederland en Spanje. Zo verschillend als de steden Amsterdam en Barcelona ook zijn, toch traden ze in het verleden hun stedelijke uitdagingen bijna gelijktijdig tegemoet. Tentoonstellingen in 1883 en 1888; momenten waarop Art Nouveau-projecten van het hoogste niveau werden gerealiseerd; belangrijke veranderingen in de levenswijze in de naoorlogse jaren; en zeer interessante bouwkundige tradities die tot wasdom kwamen.

De hedendaagse situatie in Europa maakt een groeiende dialoog noodzakelijk tussen de verschillende sectoren van de economie en de artistieke wereld. De modernisering van de Europese stedelijke maatschappij vereist verder dat enkele, voldoende universele, modellen worden aangewend die boven de culturele werkelijkheden en stedelijke verschillen van individuele landen staan.

CONTEXT

Aan de andere kant kan men de intrinsieke voorwaarden van elke context, zoals de lokale karakteristieken van, bijvoorbeeld, Nederland niet vergeten. De verschillende structuur van het grondbezit, het afwijkende klimaat, de traditie van het publieke leven e.d. Dat geldt andersom evenzeer. De poging om briljante Nederlandse stedenbouwkundige voorstellen te contrasteren en te verifiëren in onze Spaanse context, overstijgt de zuiver wetenschappelijke ambitie en maakt het mogelijk kennis te nemen van de rijkdom van enkele gerealiseerde projecten.

Joan Busquets is sinds 1969 zelfstandig architect. Hij doceerde aan de Universiteit van Barcelona, University College in London, Bouwcentrum in Rotterdam, Katholieke Universiteit in Leuven en aan Harvard University in de Verenigde Staten. Hij was van 1983 tot 1989 hoofd Stedenbouw van Barcelona en was betrokken bij de planning voor de Olympiade '92. Hij heeft aan een groot aantal projecten in Spanje, Italië, Argentinië en in Nederland gewerkt. Busquets is momenteel betrokken bij de planning voor een grootschalig plein in Den Haag van honderd bij honderd meter, waar omheen 55.000 vierkante meter kantoorruimte en honderd woningen worden gebouwd.

Om dezelfde reden is het logisch dat de jongste ontwikkelingen in Barcelona op stedenbouwkundig gebied, waarbij de nadruk ligt op de kwaliteit van de openbare ruimte, de interesse wekken van academici, architecten en stedenbouwkundigen en Nederlandse stadsbestuurders.

In het Barcelona van de jaren tachtig begon de strategie van het stedelijk herstel van de publieke ruimte op twee niveau's. Het eerste, laagste niveau was verbonden met de woonwijken, de pleinen en de parken op het districtsniveau van de stad. Het daarboven gelegen niveau betrof de realisering van grote, uiteenlopende infrastructuren of saneringen, inclusief de ontwikkeling van nieuwe centrumvormen. In dit proces is de kwaliteit van

de ruimte een onmisbare voorwaarde, die is losgemaakt van de gebouwen en die op deze manier het type verstedelijking wil herstellen, dat wij van vroegere tijden bewonderen.

HERSCHALING

In het project dat nu onder handen is voor de 'Grotiusplaats' in Den Haag en waaraan ik een bijdrage geef, kan men in de relatie van de bebouwing en infrastructuur tot de publieke ruimte een soortgelijke houding ontdekken. De specifieke moeilijkheid van deze stedelijke ruimte wortelt in de situatie die is ontstaan als gevolg van enkele lastige infrastructurele werken - met name de Utrechtsebaan en het busviaduct boven het Centraal Station - die alleen gedeeltelijk tot ontwikkeling zijn gebracht. Voor goed begrip: de Utrechtsebaan is geen autoweg voor doorgaand verkeer, maar alleen een grote inkomende en uitgaande weg van Den Haag.

De plannen voor de nieuwe situatie maken het mogelijk te komen tot een 'herschaling' van de elementen van de infrastructuur op een zodanige manier dat de stedelijke dimensie van de stedelijke ruimten weer prioriteit krijgt. Het project beoogt te komen tot een formeel goed gedefinieerd geheel, door een centrale ruimte te creëren - een plein of plaza - waaromheen zich de nieuwe gebouwen voegen bij de reeds bestaande. De ruimte die representatief wil zijn voor de activiteiten langs de Utrechtsebaan, biedt op dit punt zicht op de toegang tot het eindstation, samen met de horizontale as die is gericht op het viaduct. Vanaf de Utrechtsebaan wordt men de ruimte gewaar als een climax bij binnenkomst en vertrek uit de stad. Het plan vraagt om uiteenlopende kantoren: van overheidsinstellingen, ondernemingen en vrije beroepsbeoefenaren. Woningen van verschillende typen, winkels en een wintertuin, vullen het geheel aan en maken de ruimte tot een plein.

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

- Bato's Gilde B.V.**, Heerwaarden
- Biezeveld B.V., Steenfabriek,**
Kerkdriel
- Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Erlecom,** Erlecom
- Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Lobith I,** Spijk bij Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Lobith III,** Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - B.V.
Steenfabriek Daams,** Spijk bij Lobith
- Brada Baksteen Esbeek B.V.,** Esbeek
- Brada Baksteen Oosterhout B.V.,**
Oosterhout (N.B.)
- 'Buggenum' B.V., Kleiwaren-
fabriek,** Buggenum
- 'De Bijlandt' B.V., Waalsteen-
fabriek,** Lobith-Tolkamer
- 'Doorwerth' B.V., Vlamovesteen-
fabriek,** Doorwerth
- L.J. Duijs B.V., Steenfabrieken,**
Hedikhuizen
- Echter Steenfabriek, B.V.,** Echt
- Leopold Engels, B.V., Steenfabriek,**
Helden-Panningen
- Façade Beek B.V.,** Beek (L)
- Hagens Steenfabrieken B.V.,** Oeffelt
- Huisman-Milsbeek B.V., Steen-
fabriek,** Milsbeek
- 'Huissenswaard', B.V. Steenfabriek,**
Angeren
- Hijlkema B.V., Steenfabriek,** Delfzijl
- Joosten en Co v/h Gebr. Joosten,
Steenfabriek,** Wessem
- Joosten B.V., Kleiwarenfabriek,**
Kessel (L)
- 'Koppenwaard', B.V. Vlamoven-
steenfabriek, de,** Lathum a/d IJssel
- Koramic Bemmell B.V.,** Haalderen
- Koramic Bingerden B.V.,** De Steeg
- Koramic Kijfwaard Oost B.V.,**
Pannerden
- Koramic Kijfwaard-West B.V.,**
Pannerden
- Koramic Over-Betuwe B.V.,** Rhenen
- Koramic Koninklijke Steen-
fabriek De Vijf Eiken B.V.,** Rijen
- Koramic De Wolfswaard B.V.,**
Opheusden
- 'Nuance', Kleiwarenfabriek,**
Afferden (L)
- Randwijk B.V., Steenfabriek,**
Heteren
- Rodruza - Steenfabriek Rossum
B.V.,** Rossum (Gld.)
- Rodruza - Steenfabriek De Zand-
berg B.V.,** Gendt
- 'Roodvoet' B.V., Steenfabriek, de**
Rijswijk (Gld.)
- 'Rijswaard' B.V., Steenfabriek, de**
Aalst (Gld.)
- Schipperswaard, Steenfabriek, B.V.,**
Echteld
- 'St. Joris', Keramische Industrie
B.V.,** Beesel (L)
- Smeijers en Voortman B.V.,** Markelo
- Teewen Porisofabriek Hendrik,**
Brunssum
- Teewen Porisofabriek Rembrandt,**
Brunssum
- Teewen Steenfabriek Haafden,**
Haafden
- Teewen Steenfabriek Heteren,**
Heteren
- Teewen Steenfabriek Hurwenen,**
Hurwenen
- Teewen Steenfabriek Lienden,**
Lienden
- Teewen Steenfabriek Ochten,**
Ochten
- Teewen Steenfabriek Thorn,**
Thorn
- 'Terra' B.V., Steenfabriek,** Son
- Timmermans en Zoon, Vlamoven-
steenfabrieken,** Elst (U)
- Udenhout B.V., Steenfabriek,**
Udenhout
- 'Waalwaard' B.V., de Steenfabriek,**
Dodewaard
- Zennewijnen, Steenfabriek, B.V.**
Tiel

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution vier maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen. Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN